

OVERWEGINGEN

V - De vergeten instemming

Over de legitimiteit van de gebouwde omgeving

OVERWEGINGEN

Essays in het kader van ORITUR

De reeks OVERWEGINGEN vormt een doorlopende verzameling beschouwende essays die voortkomen uit de grondhouding van ORITUR.

Waar de ORITUR-traktaten de filosofische uitgangspunten verkennen, richten de OVERWEGINGEN zich op de ontmoeting met de wereld. Zij onderzoeken maatschappelijke, culturele, architectonische, wetenschappelijke en filosofische ontwikkelingen zonder deze te beoordelen vanuit een vooraf vaststaand systeem. De essays zijn daarom geen aanvullingen op de traktaten en evenmin toepassingen ervan. Zij zijn pogingen om verschijnselen aandachtig te lezen en te verstaan vanuit dezelfde grondhouding waaruit ORITUR is ontstaan.

Ieder essay begint bij een concreet fenomeen: een gebouw, een stad, een persoon, een maatschappelijke ontwikkeling, een wetenschappelijke ontdekking of een culturele verandering. Vanuit dat vertrekpunt wordt gezocht naar de onderliggende vragen die ieder tijdperk kenmerken: welk mensbeeld ligt eraan ten grondslag, welk wereldbeeld wordt zichtbaar en welke houding vraagt het van de mens?

De essays willen niet overtuigen, maar onderzoeken. Zij zoeken niet naar definitieve antwoorden, maar naar een dieper verstaan. Daarom dragen zij de naam OVERWEGINGEN. Een overweging is geen conclusie, maar een uitnodiging tot aandachtig kijken, luisteren en denken.

Zoals een gebouw pas werkelijk betekenis krijgt wanneer het wordt bewoond, zo krijgen ook ideeën hun betekenis in de ontmoeting met de werkelijkheid. Iedere nieuwe ontwikkeling, iedere nieuwe vraag en iedere nieuwe tijd vraagt daarom opnieuw om bezinning.

De OVERWEGINGEN zijn een open reeks. Nieuwe essays kunnen zich aandienen wanneer ontwikkelingen daarom vragen. Niet omdat ORITUR onvolledig zou zijn, maar omdat een levende grondhouding zich steeds opnieuw verhoudt tot een wereld die blijft veranderen.

Misschien is dat ook de diepste betekenis van deze reeks.

Niet de wereld vastleggen.

Maar haar aandachtig tegemoet treden.

Vanuit de overtuiging dat de meest wezenlijke betekenis zich niet laat afdwingen, maar zich kan aandienen waar mens, plaats, tijd en werkelijkheid zich op elkaar afstemmen.

Inleiding

Wij leven in een gebouwde wereld.

Van de straat waarin wij wonen tot het landschap waar wij doorheen reizen, van de school waarin wij leren tot het ziekenhuis waarin wij worden verzorgd; vrijwel alles wat ons dagelijks omringt is ooit ontworpen, gepland en gebouwd. De gebouwde omgeving vormt het decor van ons bestaan. Zij bepaalt hoe wij ons verplaatsen, elkaar ontmoeten, wonen, werken en samenleven. Juist omdat zij altijd aanwezig is, lijkt zij vanzelfsprekend.

Toch is die vanzelfsprekendheid opmerkelijk. Over vrijwel ieder maatschappelijk onderwerp bestaat een voortdurend publiek gesprek. Er wordt gedebatteerd over onderwijs, gezondheidszorg, energie, economie, landbouw, klimaat en veiligheid. Regeringen wisselen, inzichten veranderen en beleid wordt voortdurend heroverwogen. De gebouwde omgeving daarentegen lijkt zich grotendeels aan dat gesprek te onttrekken. Zij is er eenvoudigweg. Alsof zij geen keuze is geweest, maar een gegeven.

Maar is dat werkelijk zo?

Onze steden, woonwijken, bedrijventerreinen en infrastructuur zijn niet vanzelf ontstaan. Zij zijn het resultaat van ontelbare besluiten: politieke keuzes, economische afwegingen, technische mogelijkheden, regelgeving, grondbeleid en ontwerpprincipes. Achter iedere straat en ieder gebouw schuilt een menselijk besluit, vaak genomen vanuit de beste bedoelingen en onder de omstandigheden van dat moment.

Toch roept dat een eenvoudige, maar zelden gestelde vraag op.

Hoeveel mensen staan werkelijk achter de gebouwde omgeving waarin zij leven?

Niet in de zin dat zij haar gebruiken. Niet omdat zij zich hebben aangepast aan wat bestaat. Maar omdat zij haar als juist ervaren, haar begrijpen en de uitgangspunten waarop zij berust bewust onderschrijven.

Dat zijn verschillende dingen.

Een mens kan zich aanpassen aan een omgeving zonder zich ermee te identificeren. Men kan tevreden zijn over een woning en zich toch vervreemd voelen van de wijk. Men kan een stad waarderen zonder te begrijpen waarom zij zo is ingericht. En men kan dagelijks gebruikmaken van gebouwen waarvan men de achterliggende ideeën nooit heeft leren kennen.

Misschien is dat wel de meest opmerkelijke eigenschap van de hedendaagse gebouwde omgeving: zij functioneert grotendeels zonder expliciete instemming van degenen die haar bewonen.

Dit essay is geen pleidooi voor een bepaalde bouwstijl, geen kritiek op één architectuurstroming en evenmin een nostalgisch verlangen naar het verleden. Het is een onderzoek naar een fundamentele vraag: wanneer mag een gebouwde omgeving als legitiem worden beschouwd?

In een democratische samenleving beschouwen wij instemming als een wezenlijk uitgangspunt. Regeringen ontlelen hun legitimiteit niet uitsluitend aan wetten, maar ook aan het vertrouwen van burgers. Instellingen functioneren niet alleen dankzij regels, maar ook doordat mensen hun bestaan erkennen en begrijpen. Waarom zouden wij voor de ruimte waarin wij leven een andere maatstaf hanteren?

Misschien is de belangrijkste vraag daarom niet hoe wij moeten bouwen.

Misschien is de eerste vraag of de samenleving zich nog herkent in wat zij heeft gebouwd.

Vanuit die vraag ontstaat een nieuw perspectief. Niet de architect staat centraal, maar de gemeenschap. Niet het gebouw als object, maar de leefomgeving als gedeelde culturele werkelijkheid. Niet de vraag hoe architectuur wordt gemaakt, maar hoe een samenleving zich met haar omgeving verbindt.

Want misschien ontstaat architectuur pas werkelijk op het moment dat mensen zich thuis weten in de wereld die zij samen hebben voortgebracht.

Zoals ieder deel binnen **OVERWEGINGEN** wil ook dit essay geen definitieve conclusies trekken. Het wil uitnodigen tot beschouwing. Niet om het laatste woord te spreken, maar om een gesprek te openen waarin de werkelijkheid zich opnieuw kan laten verstaan.

Vanuit die gedachte begint de volgende overweging.

Inhoud

- OVERWEGINGEN – Essays in het kader van ORITUR
- Inleiding

Essay

I - Acceptatie is geen instemming

II - De samenleving is nooit iets gevraagd

III - De onzichtbare revolutie

IV - De legitimiteit van de ruimte

V - Het vergeten mandaat

VI - Noodzaak is geen waarheid

VII - De verborgen filosofie

VIII - De vergeten beschaving

IX - Van object naar ontstaan

X - De maat van het leven

XI - De legitimiteit van de vraag

Slotbeschouwing

Epiloog

I. Acceptatie is geen instemming

Er bestaat een merkwaardige vanzelfsprekendheid rondom de gebouwde omgeving. Vrijwel niemand vraagt zich nog af waarom onze steden eruitzien zoals zij eruitzien. Alsof de woonwijk, het bedrijventerrein, de ringweg, het winkelcentrum en de hoogbouw het logische eindpunt vormen van een eeuwenlange ontwikkeling. Alsof het niet anders had gekund.

Maar niets is minder waar.

De gebouwde omgeving waarin miljoenen mensen dagelijks leven is niet het onvermijdelijke resultaat van de geschiedenis. Zij is het gevolg van een opeenstapeling van keuzes. Keuzes die vaak niet door bewoners zijn gemaakt, maar door overheden, planologen, verkeerskundigen, woningcorporaties, projectontwikkelaars, financiële modellen en ontwerpdisciplines. Iedere keuze was op zichzelf begrijpelijk. Gezamenlijk hebben zij echter een leefomgeving voortgebracht die nauwelijks nog onderwerp van maatschappelijk debat is.

Dat is opmerkelijk.

Over belastingstelsels wordt gestemd. Over pensioenen wordt onderhandeld. Over onderwijs, zorg en klimaat bestaan verkiezingen, referenda, parlementaire enquêtes en eindeloze maatschappelijke discussies.

Maar over de manier waarop wij wonen, onze steden vormgeven en ons dagelijks leven ruimtelijk organiseren, heeft de samenleving zich nooit werkelijk uitgesproken.

De meeste mensen hebben eenvoudigweg leren leven in een omgeving die anderen voor hen hebben bedacht.

Dat heet vaak acceptatie.

Maar acceptatie is geen instemming.

Een gevangene accepteert uiteindelijk zijn cel.

Een werknemer accepteert een kantoor.

Een patiënt accepteert een ziekenhuis.

Acceptatie zegt weinig over de kwaliteit van een omgeving; zij zegt vooral iets over het vermogen van de mens zich aan omstandigheden aan te passen.

Juist daarom is woontevredenheid een verraderlijk criterium. Wie jarenlang nergens anders heeft gewoond, kan moeilijk beoordelen wat hij heeft gemist. Wie nooit een alternatief heeft ervaren, zal het bestaande

gemakkelijk als normaal beschouwen. De mens bezit een groot aanpassingsvermogen. Dat is een kracht, maar in het debat over de gebouwde omgeving kan het ook een valkuil zijn. Gewenning wordt dan verward met waardering.

Daarom moet een andere vraag worden gesteld.

Niet: *Zijn mensen tevreden?*

Maar:

Herkennen mensen zichzelf in de wereld die zij hebben gebouwd?

Dat is een fundamenteel andere vraag.

Herkenning vraagt om betrokkenheid. Om betekenis. Om het gevoel dat een plek niet alleen functioneert, maar ook iets uitdrukt van wie wij zijn. Dat een straat, een plein of een wijk niet slechts een verzameling objecten is, maar een ruimtelijke vertaling van een gedeelde cultuur.

Juist daar begint de twijfel.

Want hoe vaak wordt de hedendaagse woonwijk beschreven in termen van liefde? Hoe vaak spreekt men met ontzag over het bedrijventerrein waar men dagelijks langs rijdt? Hoeveel mensen nemen buitenlandse bezoekers mee naar de gemiddelde uitbreidingswijk uit de afgelopen vijftig jaar om te laten zien: *kijk, zo willen wij leven?*

Het antwoord is pijnlijk.

Vrijwel niemand.

En misschien zegt dat meer over onze gebouwde omgeving dan alle beleidsrapporten, woningmarktcijfers en architectuurprijzen bij elkaar.

Een samenleving die werkelijk trots is op haar leefomgeving hoeft dat niet uit te leggen. Dat is zichtbaar. Zij wandelt er graag, verblijft er graag, toont haar aan anderen en geeft haar met zorg door aan volgende generaties.

Dat doen wij met onze historische binnensteden.

Met oude dorpen.

Met monumenten.

Met landschappen.

Maar opvallend zelden met de ruimtelijke productie van de afgelopen decennia.

Daarmee dient zich een ongemakkelijke gedachte aan.

Misschien ontbreekt het de hedendaagse gebouwde omgeving niet in de eerste plaats aan kwaliteit van bouwen.

Misschien ontbreekt het haar aan maatschappelijke instemming.

II. De samenleving is nooit iets gevraagd

Misschien is dit de meest ongemakkelijke constatering van dit essay.

De samenleving is nooit gevraagd hoe zij eigenlijk wilde wonen.

Dat klinkt ongeloofwaardig. Wij leven immers in een democratie. Verkiezingen volgen elkaar op. Parlementen debatteren. Gemeenteraden besluiten over bestemmingsplannen. Participatieavonden worden georganiseerd en inspraakprocedures doorlopen.

Maar al deze processen gaan vrijwel altijd over de uitvoering.

Niet over de uitgangspunten.

Er wordt gevraagd waar een weg moet komen.

Niet of een samenleving misschien anders met mobiliteit zou willen omgaan.

Er wordt gevraagd hoeveel woningen gebouwd moeten worden.

Niet wat een woning eigenlijk behoort te zijn.

Er wordt gevraagd hoe hoog een gebouw mag worden.

Niet waarom hoogbouw überhaupt als vanzelfsprekende oplossing wordt beschouwd.

Er wordt gesproken over parkeernormen, geluidscontouren, stikstofruimte, energieprestaties, waterberging en biodiversiteit.

Allemaal belangrijke onderwerpen.

Maar geen van deze vragen raakt de meest fundamentele vraag.

Hoe willen wij eigenlijk leven?

Die vraag is vrijwel volledig verdwenen uit het publieke debat.

Misschien omdat zij moeilijk is.

Misschien omdat zij niet in modellen past.

Misschien omdat zij niet meetbaar is.

Maar vooral omdat zij voorafgaat aan iedere technische oplossing.

Zolang die vraag niet wordt gesteld, blijft iedere ruimtelijke ingreep uiteindelijk een technische optimalisatie van een uitgangspunt dat nooit gezamenlijk is onderzocht.

Dat verklaart misschien waarom zoveel ruimtelijke discussies zich beperken tot details.

Er wordt gediscussieerd over gevelmaterialen.

Over zonnepanelen.

Over percentages sociale woningbouw.

Over parkeerplaatsen.

Over energielabels.

Over bouwhoogtes.

Maar zelden over de vraag of de onderliggende manier van denken nog wel aansluit bij wat mensen verlangen.

Dat is opmerkelijk.

Want in vrijwel iedere andere discipline zouden wij dat ondenkbaar vinden.

Een arts begint niet met een behandeling voordat een diagnose is gesteld.

Een rechter spreekt geen vonnis uit voordat de zaak is onderzocht.

Een ingenieur begint geen brug te bouwen zonder de belasting te berekenen.

Alleen de gebouwde omgeving lijkt zich een merkwaardige uitzondering te permitteren.

Wij bouwen eerst.

En stellen de fundamentele vragen later.

Of helemaal niet.

Daardoor is een merkwaardige situatie ontstaan.

Wij discussiëren voortdurend over de kwaliteit van gebouwen, maar nauwelijks over de kwaliteit van het denken dat eraan voorafgaat.

Misschien ligt juist daar de oorsprong van veel hedendaagse onvrede.

Niet omdat gebouwen slecht zijn ontworpen.

Niet omdat architecten tekortschieten.

Maar omdat de uitgangsvraag ontbreekt.

Een samenleving die nooit heeft onderzocht wat zij onder een goede leefomgeving verstaat, kan moeilijk beoordelen of zij haar doel heeft bereikt.

Dat is geen architectonisch probleem.

Dat is een cultureel probleem.

En misschien zelfs een democratisch probleem.

Want democratie gaat uiteindelijk niet alleen over vertegenwoordiging.

Zij gaat over de voortdurende legitimiteit van de wereld die wij gezamenlijk voortbrengen.

De gebouwde omgeving vormt daarvan misschien wel de meest tastbare uitdrukking.

Juist daarom is het opmerkelijk dat zij zelden onderwerp is van een fundamenteel maatschappelijk gesprek.

Wij hebben verkiezingen over belasting.

Wij hebben verkiezingen over immigratie.

Wij hebben verkiezingen over zorg.

Maar nooit over de vraag welke leefomgeving wij onze kinderen eigenlijk willen nalaten.

Misschien is dat de grootste omissie van de afgelopen eeuw.

Niet dat wij verkeerd hebben gebouwd.

Maar dat wij zijn opgehouden de juiste vragen te stellen.

III. De onzichtbare revolutie

De twintigste eeuw heeft de grootste ruimtelijke omwenteling uit de geschiedenis voortgebracht. Nooit eerder veranderde het landschap in zo korte tijd zo ingrijpend. Dorpen groeiden uit tot steden, steden breidden zich uit tot stedelijke regio's en een fijnmazig netwerk van infrastructuur, bedrijventerreinen, woonwijken en technische voorzieningen legde zich als een nieuw landschap over het oude. Vrijwel iedere Nederlander leeft tegenwoordig in een omgeving die direct of indirect het product is van deze ontwikkeling.

Opmerkelijk genoeg wordt deze ingrijpende transformatie zelden als een revolutie beschouwd. Zij voltrok zich niet in één dramatisch moment, maar geleidelijk, over meerdere generaties. Juist daardoor werd zij nauwelijks als een fundamentele keuze ervaren. Iedere nieuwe wijk leek een logisch vervolg op de vorige, iedere uitbreiding een noodzakelijke stap in een proces dat zich als vanzelf leek te voltrekken. Achteraf bezien was dat allerm minst vanzelfsprekend. Wat zich voltrok was geen natuurlijke ontwikkeling, maar een opeenvolging van politieke, economische en technische keuzes die gezamenlijk een geheel nieuwe ruimtelijke werkelijkheid deden ontstaan.

Die werkelijkheid wordt tegenwoordig vaak als neutraal voorgesteld. Zij zou eenvoudigweg het antwoord zijn op bevolkingsgroei, woningnood, mobiliteit en economische ontwikkeling. Daarmee ontstaat echter een gevaarlijke verwarring tussen noodzaak en keuze. Dat een samenleving veel woningen moet bouwen, betekent nog niet dat zij slechts één manier heeft om dat te doen. Dat mobiliteit toeneemt, betekent niet dat de auto noodzakelijk het uitgangspunt van de ruimtelijke ordening moet worden. Dat industrialisatie efficiëntie mogelijk maakt, betekent evenmin dat efficiëntie het hoogste doel van bouwen behoort te zijn. Tussen een maatschappelijke opgave en de wijze waarop daarop wordt geantwoord ligt altijd een wereld van keuzes.

Juist die keuzes zijn grotendeels aan het publieke zicht onttrokken gebleven. Terwijl de samenleving zich intensief bezighield met politieke, sociale en economische vraagstukken, voltrok zich op de achtergrond een stille verschuiving in het denken over ruimte. De stad werd steeds minder gezien als een cultureel organisme dat zich in de tijd ontwikkelt en steeds meer als een technisch systeem dat planmatig kan worden georganiseerd. Wonen, werken, verkeer en recreatie werden afzonderlijke functies die rationeel over het grondgebied konden worden verdeeld. De stad werd niet langer beschouwd als een levende gemeenschap, maar als een verzameling processen die geoptimaliseerd moesten worden.

Dat denken heeft onmiskenbaar grote prestaties voortgebracht. De woningnood na de oorlog werd op indrukwekkende schaal aangepakt. Miljoenen mensen kregen toegang tot goede woningen, sanitaire voorzieningen, infrastructuur en voorzieningen die eerdere generaties zich nauwelijks konden voorstellen. Wie deze verworvenheden ontkent, doet geen recht aan de enorme inspanningen die gedurende tientallen jaren zijn geleverd. Juist daarom verdient deze periode respect.

Maar respect ontslaat ons niet van de plicht haar uitgangspunten opnieuw te onderzoeken.

Want terwijl de technische kwaliteit van de gebouwde omgeving toenam, lijkt een andere kwaliteit geleidelijk uit beeld te zijn verdwenen. De vraag hoe mensen zich met hun omgeving verbinden, hoe een plek betekenis krijgt en hoe een gemeenschap zich ruimtelijk herkent, werd steeds minder expliciet gesteld. Niet omdat zij onbelangrijk werd gevonden, maar omdat zij zich moeilijk liet vangen in normen, modellen en beleidsinstrumenten. Wat niet meetbaar was, verdween langzaam naar de achtergrond.

Misschien ligt daarin de kern van het probleem. De moderne ruimtelijke ordening heeft geleerd hoe een samenleving efficiënt kan bouwen, maar zij heeft nauwelijks onderzocht wat een leefomgeving tot een culturele werkelijkheid maakt. Zij wist steeds beter hoe woningen moesten worden geproduceerd, maar steeds minder waarom mensen zich op de ene plek thuis voelen en op een andere niet. Daarmee verschoof het zwaartepunt van de architectuur ongemerkt van de mens naar het systeem.

Het is daarom geen toeval dat veel hedendaagse discussies over de gebouwde omgeving blijven steken in technische verbeteringen. Er wordt gesproken over duurzaamheid, energieneutraliteit, circulariteit, klimaatadaptatie, mobiliteit en verdichting. Het zijn stuk voor stuk belangrijke onderwerpen, maar zij blijven antwoorden op vragen die reeds zijn gesteld. Vrijwel nooit wordt onderzocht of de oorspronkelijke vraag nog wel de juiste was.

Misschien is dat de werkelijke erfenis van de moderniteit. Niet dat zij verkeerde antwoorden heeft gegeven, maar dat zij bepaalde vragen overbodig is gaan achten. Zodra de leefomgeving primair wordt opgevat als een technisch en bestuurlijk vraagstuk, verdwijnt de vraag naar haar culturele betekenis vanzelf uit beeld. Wat resteert is een gebouwde omgeving die uitstekend kan functioneren en toch het vermogen mist om werkelijk te worden herkend als uitdrukking van een gedeelde beschaving.

Daarmee keert dit essay terug naar zijn uitgangspunt. De vraag is uiteindelijk niet of de naoorlogse gebouwde omgeving goed of slecht is. De wezenlijke vraag luidt of zij nog de ruimtelijke verbeelding vormt van wat een samenleving over zichzelf wil zeggen. Want zodra die verbinding verloren gaat, verandert bouwen ongemerkt van een culturele daad in een technische productie. Dan ontstaan gebouwen, maar geen architectuur; woongebieden, maar geen leefgemeenschappen; ruimte, maar geen plaats.

IV. De legitimiteit van de ruimte

Iedere vorm van macht zoekt uiteindelijk legitimiteit.

Een regering ontleent haar gezag niet uitsluitend aan de wet, maar aan het vertrouwen van haar burgers. Een rechter spreekt recht namens de samenleving. Zelfs eigendom is slechts mogelijk omdat de gemeenschap het recht daarop erkent. Vrijwel iedere maatschappelijke ordening rust uiteindelijk op instemming, al is die instemming nooit absoluut en altijd opnieuw onderwerp van gesprek.

Opmerkelijk genoeg lijkt één domein zich grotendeels aan deze vraag te hebben onttrokken: de ruimte zelf.

Alsof de gebouwde omgeving geen maatschappelijke keuze is, maar een technisch gegeven. Alsof steden, woonwijken, bedrijventerreinen en infrastructuur zich eenvoudigweg ontwikkelen volgens de logica van de economie, de techniek en de bevolkingsgroei. Daarmee wordt verhuld dat ook de ruimte een uitdrukking is van macht. Niet noodzakelijk van politieke macht in haar klassieke betekenis, maar van de macht om te bepalen hoe mensen leven, elkaar ontmoeten, zich verplaatsen en hun dagelijks bestaan organiseren.

Die macht is enorm.

Geen enkele wet beïnvloedt het dagelijks leven zo voortdurend als de ruimte waarin mensen zich bevinden. Een wet leest men af en toe. Een belasting betaalt men één keer per jaar. Een verkiezing vindt eens in de vier jaar plaats. Maar de gebouwde omgeving bepaalt iedere dag opnieuw hoe ver men moet lopen, waar men elkaar ontmoet, hoeveel groen zichtbaar is, hoeveel stilte mogelijk is, hoe kinderen spelen, hoe ouderen zich bewegen en hoeveel toevallige ontmoetingen kunnen ontstaan.

De ruimte is daarom geen decor van de samenleving.

Zij is een van haar belangrijkste instituties.

Juist daarom is het opmerkelijk dat over haar uitgangspunten zo weinig publiek debat heeft plaatsgevonden. Natuurlijk bestaan bestemmingsplannen, inspraakprocedures en gemeentelijke besluitvorming. Maar deze gaan vrijwel altijd over concrete projecten. Zij stellen zelden de fundamentele vraag welk mensbeeld eigenlijk aan de ruimtelijke ordening ten grondslag ligt.

Dat mensbeeld is echter nooit neutraal.

Een woonwijk waarin functies strikt worden gescheiden, zegt iets over de verhouding tussen wonen, werken en ontmoeten.

Een stad die volledig rondom de auto wordt georganiseerd, spreekt een andere visie uit dan een stad waarin de wandelaar centraal staat.

Een woning die uitsluitend als consumptiegoed wordt beschouwd, veronderstelt een ander mensbeeld dan een woning die wordt opgevat als drager van gemeenschap, herinnering en continuïteit.

Ruimtelijke ordening is daarom nooit uitsluitend ruimtelijke ordening.

Zij is altijd ook maatschappelijke ordening.

Misschien hebben wij ons te lang laten overtuigen dat ruimte een technisch vraagstuk is. Dat de juiste normen, de juiste modellen en de juiste berekeningen vanzelf tot de juiste leefomgeving zouden leiden. Daarmee is ongemerkt een fundamentele omkering ontstaan. Niet langer bepaalt de cultuur hoe zij wil bouwen; steeds vaker bepaalt het systeem welke cultuur nog mogelijk is.

Daarmee raakt de discussie aan een ongemakkelijke grens.

Want wanneer de ruimte eenmaal volgens een bepaald systeem is ingericht, vormt zij op haar beurt het gedrag van de mensen die erin leven. Kinderen groeien op binnen de logica van die ruimte en ervaren haar als vanzelfsprekend. Nieuwe generaties leren niet alleen hoe een samenleving eruitziet; zij leren ook, vaak onbewust, dat een samenleving blijkbaar zó behoort te zijn.

De gebouwde omgeving is daarmee niet slechts een gevolg van cultuur.

Zij wordt producent van cultuur.

Juist daarin schuilt haar enorme verantwoordelijkheid.

Wie de ruimte vormgeeft, vormt niet alleen de stad, maar ook de mens die daarin zal opgroeien.

V. Het vergeten mandaat

Misschien is het woord *legitimiteit* nog niet scherp genoeg.

Legitimiteit veronderstelt dat iets uiteindelijk wordt aanvaard. Maar daaraan gaat een andere vraag vooraf: **wie heeft eigenlijk het mandaat ontvangen om te handelen?**

In iedere democratische samenleving is dat een vanzelfsprekende vraag. Een minister beschikt over een tijdelijk mandaat dat door verkiezingen wordt gelegitimeerd. Een gemeenteraad ontleent haar bevoegdheden aan de kiezer. Een rechter handelt binnen de grenzen van het recht. Zelfs een arts begint geen behandeling zonder toestemming van degene die hij behandelt.

Alleen wanneer het over de gebouwde omgeving gaat, lijkt deze vraag plotseling te verdwijnen.

Toch is de gebouwde omgeving misschien wel de meest ingrijpende menselijke ingreep in de geschiedenis. Zij bepaalt niet slechts het leven van één generatie, maar vaak van vele generaties na haar. Een straat kan eeuwen blijven bestaan. Een stadsstructuur overleeft regeringen, economische crises en maatschappelijke omwentelingen. Zij vormt het toneel waarop telkens nieuwe generaties hun leven zullen leiden.

Juist daarom is het opmerkelijk dat de fundamentele uitgangspunten van de moderne ruimtelijke ordening nooit het onderwerp zijn geweest van een breed maatschappelijk mandaat.

Niemand heeft ooit aan de bevolking gevraagd of wonen voortaan hoofdzakelijk in grootschalige uitbreidingswijken moest plaatsvinden.

Niemand heeft gevraagd of functies van wonen, werken en recreatie ruimtelijk moesten worden gescheiden.

Niemand heeft gevraagd of de auto het organiserende principe van de stad zou worden.

Niemand heeft gevraagd of de woning voortaan primair als economisch product moest worden beschouwd.

En niemand heeft gevraagd of de leefomgeving voortaan vooral langs technische en economische criteria beoordeeld moest worden.

Deze ontwikkelingen hebben zich niet voltrokken door één besluit, laat staan door een samenzwering. Zij zijn ontstaan uit duizenden afzonderlijke keuzes, genomen door mensen die ieder vanuit hun eigen verantwoordelijkheid handelden. Planologen, bestuurders, ingenieurs, architecten, woningcorporaties, financiers en beleidsmakers probeerden oprecht de problemen van hun tijd op te lossen.

Juist daarin schuilt de ernst van de situatie.

Want een samenleving kan ingrijpend veranderen zonder dat iemand ooit de bedoeling had haar wezenlijk te veranderen.

Iedere beslissing lijkt redelijk.

Iedere stap lijkt logisch.

Maar de optelsom blijkt uiteindelijk een nieuwe beschaving voort te brengen.

Daarmee verschijnt een vraag die veel verder reikt dan de architectuur.

Kan een cultuur langzaam verdwijnen zonder dat iemand heeft besloten haar af te schaffen?

Het antwoord lijkt bevestigend.

Culturen verdwijnen zelden door geweld alleen.

Veel vaker verdwijnen zij doordat duizenden kleine beslissingen gezamenlijk een nieuwe werkelijkheid voortbrengen. Geen enkele beslissing lijkt op zichzelf revolutionair. Maar achteraf blijkt de optelsom een breuk in de geschiedenis te hebben veroorzaakt.

Misschien moeten wij de naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling daarom niet uitsluitend beoordelen op haar technische prestaties, hoe indrukwekkend die ook zijn.

Misschien moeten wij haar ook beoordelen op een andere vraag.

Heeft zij de culturele continuïteit van de samenleving versterkt?

Of heeft zij, vaak onbedoeld, juist bijgedragen aan een geleidelijke vervreemding tussen mens en leefomgeving?

Dat is geen beschuldiging.

Het is een onderzoeksvraag.

Maar wel een onderzoeksvraag die de afgelopen decennia opmerkelijk weinig is gesteld.

Misschien omdat wij veronderstelden dat vooruitgang vanzelfsprekend ook culturele vooruitgang betekende.

Misschien omdat economische groei en technische ontwikkeling zo overtuigend waren dat niemand nog vroeg welke wereld zij eigenlijk voortbrachten.

Of misschien omdat de moderniteit zichzelf zozeer met vooruitgang vereenzelvigde dat kritiek op haar uitgangspunten al snel als nostalgie werd beschouwd.

Juist daarom is het noodzakelijk opnieuw naar het begin terug te keren.

Niet naar de vormen van het verleden.

Maar naar de vragen die aan iedere beschaving voorafgaan.

Hoe willen wij leven?

Welke ruimte doet recht aan de menselijke maat?

Welke omgeving versterkt gemeenschap?

Welke stad willen wij doorgeven aan onze kinderen?

En misschien wel de meest fundamentele vraag van allemaal:

Wie heeft ooit besloten dat wij deze vragen niet meer hoefden te stellen?

VI. Noodzaak is geen waarheid

De geschiedenis van de moderniteit wordt vaak verteld als een geschiedenis van onvermijdelijkheid.

De bevolking groeide. Er ontstond woningnood. De industrie ontwikkelde zich. De auto deed zijn intrede. De economie internationaliseerde. De techniek maakte nieuwe constructies mogelijk. De verzorgingsstaat breidde zich uit. Iedere ontwikkeling leek haar eigen logica te bezitten en vroeg om nieuwe ruimtelijke oplossingen. Achteraf gezien lijkt het alsof de gebouwde omgeving zich eenvoudigweg heeft aangepast aan een reeks objectieve omstandigheden.

Maar daarmee wordt iets wezenlijks over het hoofd gezien.

Noodzaak bepaalt dat er gehandeld moet worden.

Zij bepaalt niet hoe er gehandeld wordt.

Tussen noodzaak en antwoord ligt altijd een ruimte waarin de mens kiest. Die ruimte is niet technisch, maar cultureel. Zij wordt gevuld met overtuigingen, waarden, tradities, verwachtingen en beelden van het goede leven. Juist daar wordt een beschaving zichtbaar.

Wanneer een samenleving wordt geconfronteerd met woningnood, ligt niet vast hoe zij zal bouwen.

Wanneer mobiliteit toeneemt, ligt niet vast hoe zij zich zal verplaatsen. Wanneer de bevolking groeit, ligt niet vast hoe zij haar steden zal uitbreiden. In al deze gevallen bestaat een veelheid aan mogelijkheden. De uiteindelijke keuze zegt daarom altijd iets over het mensbeeld van een samenleving.

Dat besef lijkt in de twintigste eeuw geleidelijk te zijn vervaagd.

Steeds vaker werden ruimtelijke beslissingen voorgesteld als technische noodzaak. Alsof zij niet langer het resultaat waren van culturele afwegingen, maar van objectieve wetmatigheden. Het gesprek verschoof van de vraag *wat goed is* naar de vraag *wat werkt*. Daarmee veranderde ongemerkt ook de positie van de burger. Niet langer werd hij beschouwd als mede-vormgever van de leefomgeving, maar als gebruiker van een systeem dat door deskundigen werd ontworpen.

Die verschuiving heeft verstrekkende gevolgen.

Zodra een keuze wordt voorgesteld als noodzakelijk, verdwijnt immers de behoefte haar nog ter discussie te stellen. Wie kan immers tegen de noodzaak zijn? De taal van de noodzaak bezit een bijzonder gezag. Zij presenteert zichzelf als neutraal, terwijl zij in werkelijkheid altijd een keuze verhult. Achter iedere noodzakelijkheid gaat een wereld van veronderstellingen schuil.

Dat geldt ook voor de gebouwde omgeving.

Wanneer verdichting als noodzakelijk wordt gepresenteerd, blijft vaak buiten beeld welk beeld van samenleven daarmee wordt bevorderd. Wanneer mobiliteit als uitgangspunt dient, blijft de vraag onbeantwoord welke vormen van ontmoeting daardoor verloren gaan. Wanneer efficiëntie de maatstaf wordt, verdwijnt ongemerkt de vraag welke waarden zich überhaupt aan efficiëntie onttrekken.

De moderniteit heeft daarmee een opmerkelijke omkering tot stand gebracht.

Niet langer vraagt zij welke samenleving wenselijk is om vervolgens de ruimte daarop af te stemmen.

Zij organiseert de ruimte volgens technische logica en verwacht vervolgens dat de samenleving zich daaraan aanpast.

Dat is misschien wel de meest ingrijpende culturele verschuiving van de afgelopen eeuw.

Want de ruimte vormt de mens evenzeer als de mens de ruimte vormt. Iedere straat leert ons hoe wij ons behoren te bewegen. Iedere wijk beïnvloedt de wijze waarop burens elkaar ontmoeten. Iedere school, ieder plein, iedere woning draagt stilzwijgend een opvatting over het menselijk leven in zich.

Daarom bestaat er geen neutrale architectuur.

Evenmin bestaat er neutrale stedenbouw.

Iedere ruimtelijke ordening is uiteindelijk een ruimtelijke antropologie. Zij vertelt, zonder woorden, wie de mens volgens haar is.

Juist daarom is de vraag naar legitimiteit onvermijdelijk.

Niet omdat iedere burger over iedere straat zou moeten stemmen.

Maar omdat een beschaving zich rekenschap moet geven van het mensbeeld dat zij in steen, beton, asfalt en landschap vastlegt.

Misschien is dat de diepste verantwoordelijkheid van architectuur.

Niet het ontwerpen van gebouwen.

Maar het zichtbaar maken van een mensbeeld dat door de gemeenschap kan worden herkend en gedragen.

VII. De verborgen filosofie

Iedere beschaving bouwt volgens een bepaald mensbeeld.

Dat geldt evenzeer voor de Griekse polis als voor de Romeinse stad, voor de middeleeuwse stad als voor de negentiende-eeuwse uitbreidingen. Geen enkele stad is ooit uitsluitend een verzameling gebouwen geweest. Zij is altijd de ruimtelijke uitdrukking van wat een samenleving over zichzelf denkt.

Daarom bestaat er geen filosofisch neutrale architectuur.

Wie een stad bouwt, spreekt zich uit over de mens.

Wie een woning ontwerpt, spreekt zich uit over het gezin.

Wie een plein vormgeeft, spreekt zich uit over ontmoeting.

Wie een straat organiseert, spreekt zich uit over beweging.

Zelfs wanneer die uitspraken nooit worden uitgesproken.

De ruimte spreekt altijd.

Niet met woorden, maar met verhoudingen.

Niet met theorieën, maar met dagelijks gebruik.

Juist daarom is de gedachte dat ruimtelijke ordening een technisch vakgebied zou zijn uiteindelijk niet vol te houden. Techniek bepaalt hoe iets gebouwd kan worden. Zij bepaalt nooit waarom het gebouwd zou moeten worden. Dat 'waarom' behoort tot een andere orde. Het is de orde van cultuur, filosofie en uiteindelijk van de beschaving zelf.

Toch heeft de twintigste eeuw zich steeds sterker voorgesteld alsof deze vragen reeds waren beantwoord. De moderne ruimtelijke ordening presenteerde zich als rationeel, objectief en wetenschappelijk. Dat was in veel opzichten een grote kracht. Zij wist enorme maatschappelijke problemen aan te pakken met een doeltreffendheid die eerdere generaties nauwelijks hadden gekend.

Maar precies daarin schuilt ook haar kwetsbaarheid.

Want zodra een filosofische keuze zich presenteert als technische noodzaak, verdwijnt zij uit het zicht.

Zij wordt onbespreekbaar.

Niet omdat iemand haar verbiedt.

Maar omdat niemand haar nog als keuze herkent.

Dat is misschien wel de grootste overwinning die een idee kan behalen.

Niet dat iedereen het ermee eens is.

Maar dat niemand nog beseft dát het een idee is.

Misschien is dat de situatie waarin de hedendaagse gebouwde omgeving zich bevindt.

Wij spreken voortdurend over normen, programma's, woningproductie, duurzaamheid, mobiliteit, verdichting en energietransitie. Wij spreken over percentages, indicatoren, modellen en beleidsdoelen. Maar zelden spreken wij over de mens die al deze systemen geacht worden te dienen.

Dat is een opmerkelijke omkering.

De mens heeft de stad gebouwd.

Maar geleidelijk lijkt de stad het beeld van de mens te zijn gaan bepalen.

Daarmee wordt de ruimte meer dan een verzameling gebouwen.

Zij wordt een stille opvoeder.

Kinderen leren niet alleen taal van hun ouders en hun school. Zij leren ook van de ruimte. Zij leren wat een straat is, wat afstand betekent, wat nabijheid is, wat gemeenschap inhoudt, hoeveel plaats de natuur krijgt, hoeveel stilte mogelijk is en welke rol de ontmoeting speelt. Nog voordat zij woorden hebben voor cultuur, leven zij reeds in een culturele werkelijkheid die door eerdere generaties is vormgegeven.

Juist daarom is de verantwoordelijkheid van de gebouwde omgeving zo groot.

Zij vormt niet alleen het heden.

Zij vormt het mensbeeld van de toekomst.

En misschien moeten wij daarom een vraag stellen die in de architectuur verrassend weinig klinkt.

Niet:

Welke stad willen wij bouwen?

Maar:

Welke mens hopen wij dat onze steden voortbrengen?

Dat is geen architectonische vraag.

Dat is een beschavingsvraag.

En iedere beschaving die weigert haar eigen mensbeeld te onderzoeken, loopt het gevaar haar toekomst ongemerkt door haar techniek te laten bepalen.

VIII. De vergeten beschaving

Misschien schuilt de grootste vergissing van de moderne tijd niet in haar architectuur, maar in de veronderstelling dat architectuur een zelfstandige discipline zou zijn.

Niets is minder waar.

Geen enkele beschaving heeft ooit gebouwd zonder eerst een antwoord te hebben gegeven op de vraag wat de mens is en hoe hij behoort te leven. Architectuur was nooit het beginpunt van een cultuur. Zij was haar gevolg.

De Egyptenaren bouwden niet eerst piramiden om vervolgens een religie te ontwikkelen.

De Grieken ontwierpen niet eerst de agora om daarna het burgerschap uit te vinden.

De middeleeuwse stad ontstond niet doordat iemand een stedenbouwkundig plan tekende.

Steeds opnieuw groeide de gebouwde omgeving voort uit een reeds aanwezige werkelijkheid. Uit religie, gemeenschap, handel, familie, ritueel, landschap en ambacht ontstond geleidelijk een ruimtelijke orde die deze werkelijkheid zichtbaar maakte. De stad bevestigde wat de beschaving reeds geloofde.

De moderniteit heeft deze volgorde vrijwel ongemerkt omgekeerd.

Niet langer werd de ruimte beschouwd als uitdrukking van een bestaande cultuur.

Steeds vaker werd verwacht dat een nieuwe ruimtelijke orde ook een nieuwe samenleving zou voortbrengen.

De functionele stad zou de moderne mens vormen.

De woonwijk zou gemeenschap organiseren.

De infrastructuur zou ontwikkeling stimuleren.

De school zou emancipatie bevorderen.

De woning zou sociale gelijkheid mogelijk maken.

Deze verwachtingen waren niet zonder grond. De ruimte heeft onmiskenbaar invloed op het menselijk leven. Maar ergens onderweg ontstond een subtiele verschuiving. Architectuur werd niet langer gezien als de vrucht van een beschaving, maar als haar instrument.

Daarmee kreeg de ontwerpdiscipline een verantwoordelijkheid die zij onmogelijk alleen kon dragen.

Van gebouwen werd verwacht dat zij gemeenschappen zouden scheppen.

Van pleinen dat zij ontmoeting zouden afdwingen.

Van woningen dat zij geluk zouden bevorderen.

Van steden dat zij sociale problemen zouden oplossen.

Misschien verklaart juist dat de voortdurende teleurstelling die zo vaak in het debat over architectuur doorklinkt.

Want geen gebouw kan voortbrengen wat een samenleving zelf niet meer weet te dragen.

Geen stedenbouwkundig plan kan gemeenschap ontwerpen wanneer de gemeenschap zelf ontbreekt.

Geen architect kan betekenis tekenen wanneer een cultuur niet langer weet welke betekenis zij zoekt.

Daarmee verschijnt een inzicht dat tegelijkertijd eenvoudig en verstrekkend is.

Leefbaarheid ontstaat niet doordat architectuur haar produceert.

Architectuur ontstaat doordat leefbaarheid reeds ergens aanwezig is.

Dat betekent niet dat bouwen onbelangrijk is.

Integendeel.

Het betekent dat bouwen opnieuw moet leren luisteren.

Niet naar trends.

Niet naar stijlen.

Niet uitsluitend naar techniek.

Maar naar de beschaving waarvan zij de ruimtelijke uitdrukking wil zijn.

Misschien is dat uiteindelijk de vergeten opdracht van architectuur.

Niet de samenleving opnieuw uitvinden.

Maar haar helpen zichzelf te herkennen.

Daarmee verandert ook de taak van de architect.

Hij staat niet vóór de cultuur.

Hij loopt er evenmin achteraan.

Hij bevindt zich midden in haar.

Hij luistert.

Hij onderzoekt.

Hij ordent.

En pas daarna bouwt hij.

Want zodra de volgorde wordt omgekeerd, ontstaat het gevaar dat de architect niet langer uitdrukking geeft aan een beschaving, maar probeert haar te vervangen.

Dat is een opdracht die geen architectuur ooit kan vervullen.

En misschien ook nooit had moeten willen vervullen.

IX. Van object naar ontstaan

Misschien is het tijd de vraag om te keren.

Gedurende de afgelopen eeuw hebben wij ons afgevraagd hoe een betere woning, een betere wijk of een betere stad ontworpen kan worden. Wij hebben gezocht naar nieuwe typologieën, efficiëntere constructies, duurzamere materialen, slimmere infrastructuren en geavanceerdere technieken. Iedere generatie voegde nieuwe kennis toe en probeerde de tekortkomingen van de vorige te verbeteren.

Die zoektocht heeft veel opgeleverd.

Maar misschien bleef één vraag buiten beeld.

Niet: **hoe ontwerpen wij een goede stad?**

Maar:

Hoe ontstaat een goede stad?

Tussen beide vragen gaapt een wereld van verschil.

De eerste veronderstelt dat de stad een object is dat kan worden gemaakt.

De tweede erkent dat een stad een levende werkelijkheid is die zich slechts ten dele laat ontwerpen.

Dat onderscheid lijkt klein, maar raakt de kern van iedere architectuuropvatting.

Wie de stad als object beschouwt, zal haar proberen te beheersen. Hij zal haar analyseren, opdelen, optimaliseren en organiseren. Iedere verbetering wordt gezocht in een betere ingreep, een nauwkeuriger plan of een efficiënter systeem. De kwaliteit van de stad wordt uiteindelijk afgemeten aan de kwaliteit van het ontwerp.

Maar wat als de belangrijkste eigenschappen van een stad zich juist aan het ontwerp onttrekken?

Wie heeft ooit een gemeenschap ontworpen?

Wie heeft vriendschap getekend?

Wie heeft vertrouwen geconstrueerd?

Wie heeft een thuis ontworpen?

Deze werkelijkheden laten zich niet produceren.

Zij ontstaan.

Dat betekent niet dat architectuur onbelangrijk is.

Integendeel.

Juist omdat deze werkelijkheden kwetsbaar zijn, vraagt hun ontstaan om een omgeving die hen niet verhindert, maar mogelijk maakt.

Daarmee verandert de opdracht van architectuur fundamenteel.

Niet langer staat het object centraal.

Centraal staat datgene wat zich tussen mensen, plaatsen en de tijd kan ontfouwen.

Een woning is dan niet langer het eindproduct van een ontwerpproces.

Zij wordt het begin van een levensverhaal.

Een straat is niet langer een verkeersruimte.

Zij wordt de mogelijkheid van ontmoeting.

Een plein is geen open ruimte tussen gebouwen.

Het wordt de plaats waar een gemeenschap zichtbaar kan worden.

En een stad is niet de optelsom van haar gebouwen.

Zij is de voortdurende ontmoeting tussen generaties.

Architectuur verschuift daarmee van vormgeving naar voorwaarden.

Haar grootste kwaliteit ligt niet in wat zij zelf is.

Maar in wat zij mogelijk maakt.

Dat vraagt een geheel andere houding van de ontwerper.

Niet de ambitie alles te beheersen.

Maar de bescheidenheid te erkennen dat het wezenlijke zich niet laat ontwerpen.

Zoals een tuinman de bloem niet maakt, maar de voorwaarden schept waaronder zij kan groeien, zo schept architectuur de voorwaarden waaronder menselijk leven zich kan ontplooien.

Misschien is dat de betekenis van *ORITUR*.

Niet dat architectuur ontstaat.

Maar dat het leven ontstaat.

Architectuur is slechts het medium waarin dit ontstaan zich kan voltrekken.

Daarmee verandert ook de maatstaf waarmee gebouwen worden beoordeeld.

Niet langer is de eerste vraag of een gebouw origineel, spectaculair of vernieuwend is.

Zelfs functionaliteit is niet langer het hoogste criterium.

De eerste vraag wordt veel eenvoudiger.

Wat brengt dit gebouw voort?

Versterkt het ontmoeting?

Verdiept het verbondenheid?

Geeft het ruimte aan stilte?

Kan een gemeenschap zich erin ontwikkelen?

Laat het toekomstige generaties toe hun eigen leven eraan toe te voegen?

Pas wanneer deze vragen bevestigend kunnen worden beantwoord, begint architectuur haar diepste betekenis te tonen.

Niet als object.

Maar als drager van ontstaan.

X. De maat van het leven

Misschien is de meest fundamentele vraag die een architect zich kan stellen niet hoe een gebouw eruit moet zien, maar waaraan hij zal herkennen dat het werkelijk geslaagd is.

Dat lijkt een eenvoudige vraag. Toch blijkt zij verrassend moeilijk te beantwoorden.

De moderne tijd heeft daarvoor een indrukwekkend arsenaal aan maatstaven ontwikkeld. Wij meten constructieve veiligheid, energieverbruik, materiaalprestaties, onderhoudskosten, bezettingsgraden, verkeersstromen, geluidsbelasting, luchtkwaliteit en talloze andere aspecten van de gebouwde omgeving. Nooit eerder beschikte de mens over zoveel kennis om de kwaliteit van zijn gebouwen te beoordelen.

Toch blijft een merkwaardige onrust bestaan.

Want ondanks al deze kennis blijken sommige plaatsen mensen diep te raken, terwijl andere, die aan vrijwel alle technische eisen voldoen, opmerkelijk snel worden verlaten, aangepast of vergeten.

Dat verschil laat zich niet gemakkelijk meten.

Het openbaart zich eerder in de tijd.

Een gebouw dat werkelijk betekenis bezit, hoeft zichzelf niet voortdurend te bewijzen. Mensen keren ernaar terug. Zij onderhouden het. Zij passen het aan zonder het wezen ervan te verliezen. Zij verbinden herinneringen aan de plaats en geven haar door aan volgende generaties. De waarde van zo'n gebouw ligt niet uitsluitend in zijn constructie of zijn vorm, maar in zijn vermogen een langdurige relatie met het menselijk leven aan te gaan.

Misschien is juist dat de maatstaf die wij zijn kwijtgeraakt.

Niet de vraag of een gebouw voldoet aan zijn programma.

Maar de vraag of het leven zich eraan wil hechten.

Een huis wordt pas een thuis wanneer mensen zich erin wortelen.

Een straat wordt pas een straat wanneer zij herinneringen draagt.

Een plein wordt pas een plein wanneer men er graag verblijft, elkaar ontmoet en terugkeert.

Een stad wordt pas een stad wanneer zij generaties met elkaar verbindt.

Geen van deze werkelijkheden laat zich ontwerpen.

Zij ontstaan langzaam, soms zelfs ongemerkt.

Architectuur kan deze processen niet afdwingen.

Zij kan ze slechts mogelijk maken of verhinderen.

Daarom is de tijd misschien wel de eerlijkste criticus van iedere architectuur.

Niet de vakjury.

Niet de prijs.

Niet de publicatie.

Niet de theoretische onderbouwing.

Maar de vraag of mensen een plaats na tientallen, misschien wel honderden jaren nog steeds willen bewonen, verzorgen en liefhebben.

De geschiedenis is in dat opzicht verrassend streng.

Zij bewaart niet wat vernieuwend was.

Zij bewaart wat betekenis bleef houden.

Dat verklaart misschien waarom sommige gebouwen eeuwenlang worden gekoesterd, terwijl andere reeds na enkele decennia ingrijpend moeten worden aangepast of verdwijnen. Niet omdat zij technisch slecht waren, maar omdat de relatie tussen gebouw en leven nooit werkelijk tot stand is gekomen.

Misschien moeten wij daarom onze maatstaven opnieuw ordenen.

Technische kwaliteit blijft noodzakelijk.

Duurzaamheid blijft noodzakelijk.

Veiligheid blijft noodzakelijk.

Maar zij vormen niet het hoogste criterium.

Zij zijn voorwaarden.

Het eigenlijke criterium ligt elders.

Een gebouw is geslaagd wanneer het leven dat erin wordt geleefd rijker, vrijer, menselijker en duurzamer wordt dan zonder dat gebouw mogelijk zou zijn geweest.

Daarmee verandert de opdracht van architectuur opnieuw.

Niet langer ontwerpt zij primair gebouwen.

Zij onderzoekt de voorwaarden waaronder menselijk leven zich kan ontfouwen.

En juist daarin ligt misschien haar diepste verantwoordelijkheid.

Niet tegenover de opdrachtgever.

Niet tegenover de overheid.

Zelfs niet tegenover haar eigen tijd.

Maar tegenover de generaties die nog zullen komen en zich ooit zullen afvragen waarom wij de wereld hebben ingericht zoals wij haar hebben achtergelaten.

XI. De legitimiteit van de vraag

Misschien wordt iedere beschaving uiteindelijk niet beoordeeld op de kwaliteit van haar antwoorden, maar op de kwaliteit van haar vragen.

Dat lijkt een paradox.

Wij bewonderen immers oplossingen. Wij prijzen technische prestaties, bestuurlijke efficiëntie, economische groei en wetenschappelijke vooruitgang. De geschiedenis wordt vaak verteld als een opeenvolging van antwoorden op steeds nieuwe problemen.

Maar iedere oplossing draagt het spoor van de vraag waaruit zij is voortgekomen.

Wie de vraag verkeerd stelt, kan een volmaakt antwoord geven en toch de werkelijkheid missen.

Juist daarom begint iedere beschaving met een vraag die aan alle techniek voorafgaat.

Niet: *hoe bouwen wij sneller?*

Maar:

waarom bouwen wij eigenlijk?

Niet: *hoe produceren wij meer woningen?*

Maar:

wat betekent wonen?

Niet: *hoe organiseren wij mobiliteit?*

Maar:

welke nabijheid willen wij mogelijk maken?

Niet: *hoe maken wij de stad efficiënter?*

Maar:

wat is een stad?

Deze vragen lijken eenvoudig.

Toch zijn zij in de moderne samenleving opmerkelijk zeldzaam geworden.

Niet omdat zij verboden zijn.

Maar omdat zij steeds vaker worden vervangen door vragen die onmiddellijk naar oplossingen leiden.

Daarmee verliest een samenleving langzaam haar vermogen zichzelf te onderzoeken.

Zij wordt steeds vaardiger in het oplossen van problemen, maar steeds aarzelender in het onderzoeken van de oorsprong van die problemen.

Dat is geen tekort aan intelligentie.

Integendeel.

Het is juist de keerzijde van een beschaving die buitengewoon succesvol is geworden in analyseren, organiseren en produceren.

Maar succes kent een gevaar.

Wanneer een methode lange tijd werkt, ontstaat gemakkelijk de veronderstelling dat ook de vragen waaruit zij voortkwam niet langer gesteld hoeven te worden.

Misschien is dat precies wat de moderniteit is overkomen.

Niet dat zij de verkeerde antwoorden gaf.

Maar dat zij zich steeds minder afvroeg of haar vragen nog volledig waren.

Daardoor ontstond een merkwaardige situatie.

Steeds meer kennis.

Steeds meer gegevens.

Steeds meer modellen.

En tegelijkertijd een groeiend verlangen naar betekenis.

Dat verlangen is geen reactie tegen de moderniteit.

Het is een herinnering aan iets wat aan iedere beschaving voorafgaat.

De mens wil niet alleen functioneren.

Hij wil zich herkennen.

Hij wil niet alleen beschermd worden.

Hij wil zich thuis weten.

Hij wil niet alleen consumeren.

Hij wil deelnemen.

Hij wil niet alleen bestaan.

Hij wil betekenis ervaren.

Misschien verklaart juist dat waarom de gebouwde omgeving zoveel emoties oproept.

Niet omdat gebouwen op zichzelf belangrijk zijn.

Maar omdat zij de plaatsen vormen waar het menselijk bestaan zich dagelijks voltrekt.

Iedere woning stelt de vraag wat een thuis is.

Iedere straat stelt de vraag wat ontmoeting is.

Iedere stad stelt de vraag wat gemeenschap betekent.

Daarom zijn architectuur en stedenbouw nooit uitsluitend technische disciplines geweest.

Zij behoren tot de oudste culturele vragen van de mensheid.

Misschien moeten wij daarom niet beginnen met een nieuw ontwerp.

Niet met een nieuwe stijl.

Niet met een nieuwe ideologie.

Misschien moeten wij beginnen met de moed opnieuw vragen te stellen.

Niet om de moderniteit te verwerpen.

Maar om haar opnieuw met haar eigen oorsprong te verbinden.

Want iedere beschaving die haar vragen vergeet, loopt uiteindelijk het risico dat haar antwoorden zichzelf blijven herhalen, terwijl de werkelijkheid langzaam verandert.

De toekomst behoort daarom misschien niet toe aan degene die de meeste antwoorden bezit.

Maar aan degene die opnieuw de juiste vraag durft te stellen.

Slotbeschouwing

De wereld waarin wij ons herkennen

Iedere generatie erft een wereld die zij niet zelf heeft gebouwd.

Wij worden geboren in steden die ouder zijn dan wijzelf. Wij lopen door straten waarvan de richting lang vóór onze geboorte werd bepaald. Wij wonen in huizen die vaak door onbekenden zijn ontworpen en gebouwd. De gebouwde omgeving is daarmee altijd een nalatenschap. Zij verbindt ons met degenen die vóór ons leefden en zal op haar beurt het vertrekpunt vormen voor degenen die na ons komen.

Juist daarom is bouwen nooit uitsluitend een technische handeling geweest.

Het is een culturele verantwoordelijkheid.

Iedere steen die wordt gelegd, iedere straat die wordt aangelegd en iedere wijk die ontstaat, spreekt een stilzwijgend vertrouwen uit in de toekomst. Zij veronderstelt dat ook komende generaties deze wereld zullen kunnen bewonen, begrijpen en zich uiteindelijk eigen maken.

Daarom is de vraag naar de legitimiteit van de gebouwde omgeving uiteindelijk geen vraag over architectuur.

Zij is een vraag over beschaving.

Een beschaving openbaart zich niet allereerst in haar gebouwen.

Zij openbaart zich in de wijze waarop mensen zich in die gebouwen tot elkaar verhouden.

Niet het object is beslissend.

De relatie is beslissend.

Niet de vorm.

Maar het leven dat zich erin ontvouwt.

Misschien hebben wij ons daarom te lang afgevraagd hoe de ideale woning eruitziet.

Veel belangrijker is de vraag welk leven zij mogelijk maakt.

Wij hebben ons afgevraagd hoe de ideale stad moet worden ontworpen.

Maar de wezenlijke vraag luidt welke gemeenschap daarin kan ontstaan.

Wij hebben gesproken over duurzaamheid, energie, mobiliteit en efficiëntie.

Maar al deze begrippen ontlenen hun betekenis uiteindelijk aan één eenvoudig gegeven.

Dat zij het menselijk leven behoren te dienen.

Daarmee keert dit essay terug naar zijn begin.

Niet de techniek staat ter discussie.

Niet de wetenschap.

Niet de moderniteit.

Ter discussie staat slechts één vraag.

Zijn wij de mens nog als uitgangspunt blijven nemen?

Misschien is dat de vergeten instemming.

Niet dat burgers nooit gevraagd zijn welke stad zij wilden.

Maar dat een beschaving is vergeten zichzelf af te vragen wie de mens is voor wie zij bouwt.

Zolang die vraag niet opnieuw wordt gesteld, zullen ook de antwoorden zich blijven herhalen.

Misschien steeds slimmer.

Misschien steeds duurzamer.

Misschien steeds efficiënter.

Maar niet noodzakelijk menselijker.

Daarom eindigt dit essay niet met een conclusie.

Het eindigt met een uitnodiging.

Niet om anders te bouwen.

Maar om opnieuw te leren kijken.

Om de gebouwde omgeving niet langer uitsluitend te zien als een verzameling objecten, maar als de ruimtelijke uitdrukking van een beschaving die zich voortdurend opnieuw moet afvragen wie zij wil zijn.

Misschien begint architectuur precies daar.

Niet op de tekentafel.

Niet op de bouwplaats.

Maar in het ogenblik waarop een samenleving opnieuw de moed vindt zichzelf de eerste vraag te stellen.

Hoe willen wij werkelijk leven?

Want waar die vraag met ernst wordt gesteld, kan iets ontstaan wat geen enkele techniek ooit alleen zal kunnen voortbrengen.

Een wereld waarin mensen zich herkennen.

En misschien is dat uiteindelijk de eenvoudigste omschrijving van architectuur.

Niet de kunst van het bouwen.

Maar de kunst een wereld mogelijk te maken waarin de mens zich thuis weet.

Aan het begin van dit essay stond de vraag naar de instemming met de gebouwde omgeving. Aan het einde blijkt dat instemming nooit het begin kan zijn. Een samenleving stemt slechts in met een wereld waarin zij zich eerst herkent. Herkenning ontstaat waar de juiste vragen worden gesteld. Daarom is de vergeten instemming uiteindelijk de vrucht van een vergeten vraag.

Epiloog

De vergeten oorsprong

Misschien is iedere beschaving uiteindelijk geneigd haar eigen oorsprong te vergeten.

Niet uit onwil.

Maar juist omdat haar instellingen, gebouwen, gewoonten en overtuigingen zo vanzelfsprekend worden dat niemand zich nog afvraagt hoe zij ooit zijn ontstaan.

Dat is begrijpelijk.

Een kind vraagt zich niet iedere dag af waarom zijn ouderlijk huis bestaat. Het woont er eenvoudigweg. Pas wanneer het huis scheuren vertoont, wanneer het dak begint te lekken of wanneer de kamers niet langer aansluiten bij het leven dat erin wordt geleefd, ontstaat de behoefte opnieuw naar de constructie te kijken.

Misschien bevindt onze beschaving zich op een vergelijkbaar moment.

Niet omdat zij instort.

Maar omdat steeds meer mensen ervaren dat de vanzelfsprekendheden waarop zij rust niet langer vanzelf spreken.

De vragen nemen toe.

Waarom voelen zoveel mensen zich ondanks welvaart ontheemd?

Waarom groeit het verlangen naar gemeenschap terwijl individualisering blijft toenemen?

Waarom verlangen mensen naar betekenis in een tijd die over ongekende kennis beschikt?

Waarom ontstaat er een hernieuwde belangstelling voor landschap, erfgoed, traditie en identiteit, juist in een wereld die zich steeds sneller vernieuwt?

Misschien zijn dit geen afzonderlijke verschijnselen.

Misschien wijzen zij allemaal in dezelfde richting.

Niet naar een tekort aan oplossingen.

Maar naar een vergeten oorsprong.

Iedere beschaving leeft uiteindelijk niet van haar techniek.

Zij leeft van de betekenis die haar techniek dient.

Niet van haar economie.

Maar van de wereld die zij met haar economie mogelijk wil maken.

Niet van haar gebouwen.

Maar van het leven dat zich daarin ontvouwt.

Wanneer die oorsprong uit beeld raakt, ontstaat een merkwaardige omkering.

Middelen worden doelen.

Systemen worden werkelijkheden.

Efficiëntie wordt wijsheid.

Productie wordt cultuur.

En groei wordt vooruitgang.

Dat is geen beschuldiging.

Het is een menselijke verleiding.

Want ieder instrument dat succesvol is, wekt uiteindelijk de indruk dat het ook richting kan geven.

Maar geen enkel instrument weet waarvoor het dient.

Dat kan alleen de mens.

Misschien ligt juist daar de opdracht van de eenentwintigste eeuw.

Niet om de techniek af te wijzen.

Niet om de moderniteit terug te draaien.

Maar om opnieuw onderscheid te leren maken tussen middelen en doelen.

Tussen bouwen en wonen.

Tussen produceren en leven.

Tussen ruimte en plaats.

Tussen informatie en wijsheid.

En uiteindelijk tussen beschaving en cultuur.

Want cultuur ontstaat niet doordat mensen dezelfde gebouwen bezitten.

Cultuur ontstaat wanneer zij dezelfde werkelijkheid leren herkennen.

Misschien is dat de betekenis van *ORITUR*.

Niet een nieuwe leer.

Niet een nieuwe stijl.

Niet een nieuw systeem.

Maar een uitnodiging opnieuw te beginnen waar iedere beschaving ooit begon.

Bij de werkelijkheid zelf.

Niet de werkelijkheid zoals wij haar willen beheersen.

Maar zoals zij zich aan ons openbaart wanneer wij bereid zijn eerst te luisteren.

Want misschien ontstaat alles wat werkelijk duurzaam is op dezelfde wijze.

Niet doordat de mens zijn wil oplegt aan de wereld.

Maar doordat hij leert onderscheiden wat de wereld reeds in zich draagt en daarop antwoord geeft.

Daar begint architectuur.

Daar begint cultuur.

Daar begint beschaving.

En misschien begint daar ook de toekomst.

Colofon

OVERWEGINGEN

Deel V

De vergeten instemming

Over de legitimiteit van de gebouwde omgeving

Samenstelling

Robert Geurten

Eerste uitgave

2026

Deze uitgave maakt deel uit van de essayreeks **OVERWEGINGEN – Essays in het kader van ORITUR.**

De tekst is ontstaan uit een langdurige dialoog tussen Robert Geurten en ChatGPT (OpenAI), waarbij de inhoudelijke visie, samenhang en eindredactie berusten bij Robert Geurten.

© 2026 Robert Geurten

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur, behoudens de uitzonderingen die de wet stelt en het citeren in het kader van recensies, wetenschappelijk onderzoek of andere wettelijk toegestane vormen van bronvermelding.